

בעיני המפעיל

אלה פלורסהיים ואבי שילון

לאלי כהן, המרגל שהוצא להורג בידי הסורים לפני ארבעים שנה, שמור מקום של כבוד בפנתיאון דמויות המופת של מדינת ישראל. האינפורמציה החשובה שליקט ומסר, והאופן שבו קופדו חייו – תלייה פומבית משפילה בכיכר מר'ה בדמשק – הפכו אותו למיתוס מכונן בתולדות המודיעין הישראלי. לא מעט נכתב על פרשת הריגול של אלי כהן, ועם זאת עדיין רב הנסתר על הנגלה בפרשה. כיצד עלו הסורים על עקבותיו? עד כמה השכילה ישראל להשתמש בו בתבונה? האמנם האחריות ללכידתו רובצת על מצפונם של אנשי המוסד שהפעילו אותו, או שמא היה זה ביטחוננו העצמי שהביא לתפיסתו? ארבעים שנה חלפו, והמשקעים שהותירה אחריה הפרשה עוד לא התפוגגו. ולא רק בישראל: עד כה, כל הבקשות שהופנו לסוריה להשיב את עצמותיו של כהן ארצה נענו בשלילה נחרצת. המשטר הסורי הוסיף לדבוק בסירוב עיקש זה גם בתקופות שבהן ניהל משא ומתן עם ישראל ואפילו כאשר ביקש להתקרב אל המערב ולפייסו; נראה שהשלטון בדמשק עוד נושא בבשרו את זכר הטראומה הצורבת של חדירת כהן למרכז העצבים של המדינה הסורית. אחד האנשים שהיו קרובים במיוחד לכהן, איש המוסד שהיה בין מפעיליו הישירים, חושף בריאיון ראשון פרטים חדשים על פעילותו של המרגל הישראלי. ג' אינו מעוניין להיחשף; הוא הואיל להתראיין רק בעקבות פנייתו של מאיר עמית, מפקדו לשעבר במוסד.

כהן נולד בדצמבר 1924 באלכסנדריה שבמצרים, למשפחה בת עשר נפשות. לאחר שסיים בהצלחה את התיכון, התקבל ללימודי הנדסה באוניברסיטה. באוקטובר 1949, כשעלתה המשפחה לישראל, העדיף להישאר במצרים בנימוק שהוא מבקש להמשיך את לימודיו. בראשית שנות החמישים, כשהמצרים לכדו את משה מרזוק וסמי עזר, מאנשי הרשת הישראלית שפעלה במצרים, נעצר גם כהן. החוקרים המצרים קיבלו את גרסתו, שלפיה השכיר דירות לפעילים ישראלים בלא שידע מי הם, והוא שוחרר. בקיץ 1955 ביקר בישראל בחשאי וחזר למצרים.

כהן עלה ארצה בדצמבר 1956, לאחר מבצע סיני. בתחילה הוא סבל מקשיי התאקלמות. הוא החל לעבוד כמנהל חשבונות בסניף המשביר לצרכן בבת ים, אך העבודה לא הניבה לו סיפוק אישי רב. בקיץ 1959 נישא לנדיה, עולה מבגדד.

כשנה לאחר נישואיו פנו אליו במפתיע שירותי המודיעין. כהן הושם במעקב ונמצא "אינטליגנטי, חרוץ, מהיר תפיסה ועמיד בפני מצבי לחץ". הוא נשלח לקורס אינטנסיבי שנמשך חצי שנה, שם הכיר את ג'. "אלי נועד מלכתחילה להיות מה שקרוי היום 'מסתערב'", מספר ג', "דהיינו לנסוע על דרכון עם שם ערבי. הוא גם הוכשר מהבחינה הזאת, כולל עקרונות של האיסלאם, תפילות וכדומה". הכשרתו למשימה הייתה סטנדרטית, מציין ג', לא ארוכה ולא קצרה מהרגיל. בסיומה זכה בהערכה רבה על אומץ לבו, על יושרו ועל האינטליגנציה שניחן בה. מכל מקום, מבהיר ג', הוא לא נשלח לסוריה בבהילות מיוחדת למטרה קונקרטית. המשימה הייתה לחדור אט-אט למערכת השלטון.

עם סיום הכשרתו נסע כהן להיפגש עם איש קשר של המוסד בשווייץ, ומשם, כדי לצקת תוכן לסיפור הכיסוי שלו – צעיר סורי שהונו הרב בא לו בירושה – הוחלט לשלוח אותו לארגנטינה. ב־6 בפברואר 1961 הגיע כהן לבואנוס איירס בשמו החדש: כאמל אמין תאבת. עד מהרה רכש בקיאות בשפה הספרדית, והחל לבסס את קשריו בקהילה הסורית בארגנטינה: פתח חשבון בבנק ערבי, רכש בגדים אפנתיים ומכונית מפוארת והחל להופיע במקומות הבילוי שנחשבו חביבים על בכירי הקהילה. בתוך זמן קצר התיידד כהן עם עבד א־לטיף אל־חשן, עורך שבועון ערבי־ספרדי בעל נטיות בעת־יסטיות, ועם הנספח הצבאי החדש של סוריה בארגנטינה – אמין אל־חאפז, מי שעתיד היה להתמנות לנשיא סוריה כעבור שנתיים. לאחר פחות משנה בבירת ארגנטינה שב לישראל לביקור בתקופת החגים, נפרד ממשפחתו הצעירה והתכוון למשימה הבאה.

בטרם נשלח לסוריה יצא כהן שוב לאחת מבירות אירופה. ג' נפגש עימו שם. "קיימנו פגישה מאוד ארוכה", מספר ג', "דנו בכל הדברים והכל היה בסדר". אף על פי כן, ג' מתעקש להתעכב על סיפור אחד. "כשנפגשנו", המשיך, "אלי היה צריך לקחת איתו ציוד מסוים. שאלתי אותו: 'הכל בסדר?', והוא אמר לי: 'כן, הכל בסדר'. אבל הייתה לי הרגשה משונה, ושאלתי: 'אלי, מה קרה?' הוא אמר לי: 'עזוב, זה באמת דבר קטן, אני כבר אסתדר'. התעקשתי, ואז הוא ככה בקושי סיפר, שבציוד שלו קרתה איזו תקלה קטנה. היה אז קור נוראי בחוץ, והמלון היה מחומם מאוד והוא חשב שבגלל הפרשי הטמפרטורה נוצר איזה סדק בציוד. אמרתי לו: 'למה אתה לא אומר לי?', והוא ענה 'לא, זה שום דבר, אני אסתדר'".

האנקדוטה הזאת משמעותית בעיני ג' משום שהיא מצביעה, לדעתו, על תכונה מרכזית באופיו של כהן: מלבד ביטחון עצמי, ניחן כהן גם ברצון עז להצליח. להוכיח את עצמו. אפילו על חשבון בטיחותו. "הוא אמר 'שטויות, מה אני אטריד אותו בדברים האלה, בסך הכל איזה סדק קטן'. אני דיברתי עם מישו מהנציגות שלנו וניסינו לסדר את העניין הזה, ובסוף החזרתי לו את הציוד מתוקן. אלי כל כך רצה להצליח, שהוא אמר 'אני אסתדר'".

מן המפורסמות הוא כי דמות המרגל המוצלח, מעצם הגדרת תפקידו, אינה מתיישבת בהכרח עם דמות הבחור הטוב, זה שאפשר לסמוך עליו. מרגל טוב צריך להיות שחקן, ערמומי, כמעט נוכח. במודיעין התרגלו לעבוד גם עם סוכנים שחרגו לפעמים מן המסגרת שנקבעה להם, אומר ג'. היו כאלה שניסו להתחכם ולהכניס על חשבון המדינה כל מיני דברים – בשביל סיפור הכיסוי שלהם, כביכול. "אבל אלי לא היה כמו הסוכנים האלה", מדגיש ג', "הוא היה ישר כלפינו". לאמיתו של דבר הוא התבלט דווקא בקיצוניות ההפוכה: חשבון ההוצאות שלו היה מצומצם, ובמפגשים עם ג' נהג תמיד בשקט, בצנעה. כמעט לא ביקש דבר. אם היה משהו שהעיד אולי על פגם כלשהו בהתנהלותו כסוכן, הייתה זו נטייתו להסתדר בכוחות עצמו ולמעט בבקשות חריגות: "אני לא רוצה להגיד ביטחון עצמי מופרז, אבל הוא ניסה תמיד להגיד 'היה בסדר, אל תדאגו, הכל יסתדר'". ב-10 בינואר 1962 הגיע כהן לדמשק. הוא מילא אחר ההוראות שקיבל ממפעיליו, ושכר דירה באזור אבו־רומאנה היוקרתית, סמוך לבניין המטכ"ל הסורי; בעזרת מכתבי המלצה שהביא עמו מבואנוס איירס החל לפתח את קשריו. עם ידידיו הקרובים שסללו את דרכו לצמרת הסורית נמנו

ג'ורג' סייף, שדר רדיו ששידר לגולים בבואנוס איירס, ועדנאן אל-ג'אבי, טייס בחיל האוויר. כששב אל-חאפז לסוריה, היה כהן לבן-בית גם בארמון הנשיא. ההספק של כהן היה מרשים: מאז החל לשדר לישראל בשנת 1962 העביר עשרות מברקים. בשידוריו מסר מידע רב-ערך: בין השאר דיווח על הבונקרים שבהם אכסנו הסורים ארטילריה רוסית, העביר את טיוטת התכנית האסטרטגית לניתוק השטחים בצפונה של ישראל, ואף סיפק תמונת מצב לגבי 200 טנקי טי-54, שעות ספורות לאחר שנחתו בסוריה. אבל נראה כי הישגו החשוב מכל היה רשת הקשרים הענפה שטווה עם אישים מרכזיים בצבא ובצמרת השלטון הסורי, קשרים שהתגלו עד מהרה כבעלי ערך רב.

במרס 1963 התחוללה בסוריה הפיכת מפלגת הבעת. חבריו הקרובים, שנהנו מתמיכתו הכספית והמוסרית, הפכו לשליטי המדינה. כהן הוסיף לטפס בסולם החברתי בסוריה, ביתו הפך למקום מפגש של הקצונה הבכירה והוא ערך מסיבות יוקרה, שכללו לא מעט נשים יפות ויין. כהן, שרכש את אמון סביבתו, אף הוזמן עם חברו הטייס עדנאן אל-ג'אבי לסיור לאורך הגבול עם ישראל, שם ביקר באזור צבאי מסווג וסעד במועדון הקצינים הסורים. בישראל התפעלו מדיווחיו. אלה הועברו באמצעות משדר סודי, שכהן נהג להטמין בתריס החלון. הוא לא נשא נשק, אך היו לו בביתו מעט חומר נפץ ושלוש טבליות ציאניד.

כהן, הבחור המופנם מאלכסנדריה, השיל מעליו את אופיו האמיתי והפך לכאמל, מוקד חברתי בדמשק. ג' אינו מתעכב על ההיבטים הפסיכולוגיים של השניות הזאת. בעיניו, הניגוד בין אופיו האמיתי של אלי כהן ובין אותה "חיה חברתית" שוחרת מסיבות ופעילויות חברתיות, אינו שונה במהותו מן הפער בין התפקיד שמגלם שחקן תיאטרון לאדם שבתוכו. "להגיד לך את האמת, אילו הייתי נפגש איתו ככה רק איזה פעם-פעמיים בבית קפה, לא הייתי בטוח שהוא יכול לעשות את זה. אבל הוא מילא את חובתו, הוא שיחק את זה כמו ששחקן עולה על במה. הוא מילא את תפקידו במאה אחוז".

ג' הוא טיפוס מדוד. הוא יודע שהמרגלים ששמם נודע לתהילה הם אלה שנתפסו דווקא, וחשוב לו להדגיש שהיו אחרים שעשו עבודה חשובה ולא זכו להכרה ציבורית. היה למשל סוכן שהוחדר לסוריה במקביל לכהן, "שנה או שנתיים לאחר שאלי כבר היה שם", הוא נזכר. ועם זאת, אין הוא ממעיט בחשיבות הישגיו של כהן עצמו, בחשיבותם של הקשרים האמיצים שיצר עם הצמרת הסורית. "אלי הצליח להיפגש עם כל מיני קצינים. דרך אגב, מי שמכהן היום כשר הביטחון היה אחד מהחבר'ה שהיו באים אליו. הוא סיפק חומר ששימש אותנו בששת הימים".

ראש המוסד דאז, מאיר עמית, אומר כי תרומתו העיקרית של כהן הייתה העובדה שאצבעו הייתה מונחת תמיד על הדופק הסורי. "אופי המידע של כהן היה בעיקר התרעתי. הדירה שלו הייתה מול המטה הכללי, והוא היה מדווח: כמה יושבים בלילה, מתי האור כבה, מתי יוצאות שיירות; היו לו כל מיני סימנים שלפיהם ידע אם הולך לקרות משהו. זה היה לפי דעתי הדבר הכי חשוב שלו. פחות חשוב היה הדיווח על מתקנים פה ושם, כי את זה היו גם דרכים אחרות להשיג. הדבר העיקרי אצלו היה המידע שהעביר לגבי התכונה, הכוונה, ההכנות" – כלומר לגבי הפעילות במטכ"ל הסורי או הלך הרוח בקרב הצמרת המדינית והצבאית.

במדינה כמו סוריה, שתמיד הייתה אגוז קשה לפיצוח, מסביר עמית, "שבה כולם דיקטטורים ושכל התכניות שלהם נמצאות בראש של איש אחד ושניים – שלושה עוזרים ולא יותר, אם אתה חודר לסביבה הקרובה של המחליט יש לזה חשיבות עצומה". בדיעבד הצלחתו של אלי כהן הייתה גדולה אף יותר, שכן, כפי שמסביר ג', הוא לא יועד מראש להיות דווקא סוכן בצמרת הסורית. סוכן, הוא אומר, "זה כמו חמין. אתה יודע מה אתה מכניס, אתה לא יודע מה אתה מוציא".

באוגוסט 1964 ביקר כהן בארץ בפעם האחרונה. הפעם הזאת, טענה אלמנתו נדיה, הוא נראה מודאג. אולם לאחר שיחה שקיים עם מפעיליו הוא שב לדמשק ואף הגביר את תכיפות שידוריו. עד היום יש מחלוקת בין אנשי המוסד ובין משפחתו של כהן בנוגע לתחושותיו. משפחתו טוענת כי בשיחה ההיא הוא הביע את חששו לחזור לדמשק, ורק לאחר שלחצו עליו הזדרז לשוב. מנגד טען מאיר עמית, ראש המוסד, כי באותה שיחה דווקא הורה לכהן לנהוג משנה זהירות, אך למרות זאת הוא המשיך בשידורים תכופים, תכופים מדי. ג' מספר על מצב הסוכנים: "אלה שהיו להם מכשירי אלחוט, בעצם היה צריך להתקשר איתם בזמנים מסוימים. אבל בחור כמו אלי גם יזם. אין ספק שזה קשור לביטחון העצמי ולרצון שלו, אבל ייתכן שזה אחד הדברים שהיה בעוכריו". בעבר פורסמו השערות כי הזמנים הקבועים שבהם שידר את מסריו הקלו על תפיסתו. אולם ג' מדגיש שהבעיה האמיתית לא הייתה נעוצה באופן השידורים, בשעות הקבועות שלהם או בצופן שבו עשו שימוש – אלא בתדירות שלהם. "זה לא שהוא שידר רק ביום חמישי בתשע. גם אם אמרת לו אל תעשה כלום אלא אם כן יש לך משהו למסור, הוא בכל זאת היה משדר יותר מפעם בשבוע".

האם אין זו אחריות המודיעין הישראלי? מדוע לא אמרו לו בנחרצות שהדבר מסוכן? אולי הידיעות שסיפק סינוורו גם את מפעיליו? ג' נזכר שהייתה דאגה מסוימת, אם כי היא לא התגבשה לכלל התרעה. "דאגנו, אולי לא מספיק. אבל שוב, העניין לא מורכב מאיש אחד. אילו אני הייתי שם, הייתי מפסיק אותו לגמרי. אמרו לאלי 'אל תעשה את זה'. אבל הוא היה בשלו, הוא רק אמר 'אל תדאגו, זה בסדר'". קשה להעריך עד כמה היו רגישים במוסד לקושי הפסיכולוגי שעלול להתעורר אצל מי שמנהל חיים כפולים כמו אלי כהן, אדם החי בשני עולמות כה רחוקים זה מזה: מצד אחד, מיליונר שרמנטי שמארח ידידים למסיבות פאר, ומן הצד האחר, עולה חדש ממצרים, שהתפרנס כמנהל חשבונות והתגורר בדירה צנועה בבת ים; וספק אם הבינו שהפער הזה עלול ליצור משבר שאולי התבטא גם בהגברת תכיפות השידורים.

כך או כך, כהן חזר בפעם האחרונה לדמשק שוֹנָה; דמשק שלאחר ההפיכה, שברירית יותר, חשדנית יותר, מאוימת בידי האיחוד המצרי-סורי שהתנגד למשטר החדש. מפקד המודיעין, קולונל אחמד סוואדני, החליט לעשות כל מאמץ לאתר הדלפות, והסתייע לשם כך ברוסים. "הם עשו כל מיני תרגילים כדי לאתר מרגלים", אומר ג'. "למשל, הם היו מנתקים את החשמל באזור מסוים כדי לעלות על אפשרות שפתאום השידור ייפסק כתוצאה מזה שהחשמל נותק ואז היו יכולים לאתר אזור או שכונה שיש בה פעילות. אנחנו יודעים מסוכנים של יחידה אחרת שהייתה פעילות בכיוון הזה, כולל חיפושים אצל אנשי או"ם. אפילו עשו חיפוש אצל איש או"ם, שאם אני לא טועה, גר בדיוק באותו בית של אלי או בית לידו".

ביום 18 בינואר 1965 אותרה דירתו של כהן באמצעות סורק אלחוטי, ושמונה אנשי ביטחון פרצו לשם בדיוק בזמן ששידר. הוא ניסה להכחיש, אבל ידע שדבר לא יוכל להציל אותו כעת. בדיעבד אומר ג' כי אף שאיש אינו יכול לקבוע זאת בוודאות, החיפוש הסורי היה ככל הנראה מקרי, ולא ציפו שדווקא כהן יילכד. מתקן איכון מיוחד שסיפקו הרוסים לסורים הוא שאיתר את התשדורות שלו.

ג' מתאר כיצד נודע לו על תפיסתו של כהן. "מפקד של יחידה מסוימת, שגם היא עבדה בשטח, התקשר אלי ואמר לי שהוא רוצה להגיד לי איזשהו שם, ושאני אגיד אם זה אומר לי משהו. אמרתי לו 'קדימה'. ואז הוא אמר את השם. אמרתי לו: 'תסגור את הטלפון ואני בעוד שלוש דקות

אצלך'. באתי אליו ואני אומר לו: 'מה העניין הזה?' והוא אומר לי: 'יש דו"ח שהוא נעצר'. חזרתי ליחידה ואמרתי 'חבר'ה - זהו'. ביחידה הרגשנו כאילו שהתקרה נופלת עלינו, זה היה שוק נוראי". גם ג' וגם עמית משוכנעים כי כהן נתפס במקרה, בזכות סורק שידורים משוכלל שסיפקו הרוסים. ואף על פי כן, במרוצת השנים הועלו גרסאות שונות באשר לנסיבות תפיסתו של כהן.

לפני שנים העלה אמין אל-חאפז, מי שהיה נשיא סוריה בתקופת פעילותו של כהן, את הטענה שהמרגל הישראלי נלכד משום שלא היה בקי ברזי הקוראן. פעם אחת פלט כהן, לטענתו, כי הוא "הולך להתפלל במסגד של מוסלמים", והאמירה המוזרה הזאת מיד עוררה חשד. ראוי לציין כי לאל-חאפז יש אינטרס ברור להמעיט בהישגיו ובמידת תחכמו של כהן, ובמשך השנים הוא הציג עוד כמה גרסאות בנוגע לנסיבות לכידתו של האיש. ג' מבטל את כל הגרסאות הללו ומשוכנע שכהן נלכד רק בעקבות זיהוי תדר התשדורות שלו.

מיד כשנתפס ניסו הסורים לאלץ את כהן להעביר שידורים מוטעים למוסד, אבל קצב ההקלדה שלו, וצופן סודי שהשתמש בו, הבהירו לאנשי המוסד כי אלה אינם שידורים רגילים. "הם לא ידעו שהיה לנו סימן - שאנחנו יכולים לדעת אם זה הוא עצמו או לא", סיפר ג'. כשהבינו הסורים כי לא יצליחו להשתמש בכהן, העבירו דרך המוסד מברק לראש ממשלת ישראל לוי אשכול: "המשחק נגמר, הוא בדינו".

בזמן שכהן הועבר לחקירת הסורים, חיפשו בישראל דרכים להצילו: בכירי אמ"ן הציעו לחטוף אישים סורים בתור קלפי מיקוח, אבל "זה לא הגיע לכלל מימוש", כלשונו של ג'. הועלו רעיונות שונים, כגון פנייה לגדולי עולם ולשליחי האו"ם; הצעות למתן סיוע כספי שהועברו באמצעות הצרפתים; ישראל הייתה מוכנה אפילו להעביר לסורים מידע פנימי ובו פרטים על תכניות של מתנגדי המשטר להפיכה נגד הנשיא, מספר עמית, אלא שקשה היה להשפיע על הדיקטטורה הסורית. אפילו האפיפיור גויס לעזרתו. מקצת הרעיונות נוסו, ומקצתם - כמו למשל מבצע קומנדו לשחרורו - בוטלו לאחר שהתברר כי הסבירות להצלחתם נמוכה.

כהן, שלא הורשה להיפגש במהלך חקירותיו עם איש, לא ידע כנראה דבר על המאמצים לשחררו. בפברואר 1965, לאחר חקירה ארוכה שבמהלכה עונה קשות - כשרק הגורמים המדיניים ומשפחתו יודעים על מעצרו - הוא הועמד למשפט. אז התפרסמה הפרשה גם ברחבי העולם. משפטו התקיים ללא עורך דין, ואף שגזר הדין היה צפוי, המועד המדויק הפתיע גם את ישראל.

כהן נתלה ביום שלישי, 18 במאי 1965, בשעה 03:30 בכיכר מרג'ה. לפני כן הותר לו להיפגש עם הרב של דמשק. כהן מסר לרב מכתב אישי לנדיה ולילדיו. במכתבו ביקש את סליחתה והתיר לה להינשא בשנית. הוא נפח את נשמתו על עמוד התלייה, כשלגופו כרזה בערבית המגוללת את סיפור בגידתו. גופתו נותרה תלויה זמן רב בכיכר, כשאלפי סורים חולפים על פניה. לאחר מכן נקבר בחשאי.

ועם כל זאת, למרות סופה הטרגי של הפרשה, ג' קובע כי "אין תחליף למודיעין האנושי. בסופו של דבר אנשים כמו אלי חייבים להמשיך ולהישלח". גם עמית הזכיר את העובדה שעוד בזמן המשפט יצאו לדרך סוכנים חדשים, כולל לסוריה. "אתה יכול לקלוט מודיעין אלקטרוני וכל מיני דברים כאלה", הוא אומר, "אבל אין כמו מודיעין אנושי".

זמן קצר לאחר תלייתו של כהן, עזב ג' את היחידה. את החודשים הראשונים אחרי עזיבתו הוא בילה בפגישות עם משפחתו של כהן. המעמסה הרגשית הכבדה עליו. אבל הייתה לו עוד משימה אחת: כשנה-שנתיים אחרי שהוחרד כהן, נשלח מרגל ישראלי נוסף לבירה הסורית. כהן לא ידע על כך דבר, אומר ג', מה גם שהשניים פעלו במישורים שונים. ואולם מיד עם תפיסתו של כהן הוזעק המרגל השני ארצה. "הודיעו לו שיצא משם כמה שיותר מהר", מספר ג', "והוא לא הבין למה". רק כשהגיע ארצה ושמע מה שקרה, הבין ששליפתו המהירה מסוריה הצילה ככל הנראה את חייו.

אלה פלורסהיים היא עורכת משנה בחככת. אבי שילון הוא עיתונאי; בימים אלו הוא שוקד על כתיבת הביוגרפיה של מנחם בגין.